

УДК 222/224

Д. В. Цолін,*старший викладач кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія»*

ПЕРВІСНИЙ ПРОЛОГ (БУТ. 1-11) ЗА ТАРГУМОМ ПСЕВДО-ЙОНАТАНА: ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Історії Первісного Прологу біблійної Книги Буття добре знайомі всім тим, хто виріс в культурному середовищі авраамічних релігій: для іудея, для християнина і для мусульманина розповіді про *Початок* всього – про Створення Богом світу, гріхопадіння перших людей, про всевітній Потоп, будівництво Вавилонської Вежі, про генеалогію народів та становлення віри в Єдиного Бога, складають спільну світоглядну спадщину. Ці історії є своєрідним *прологом* до монотеїстичного релігійного світогляду, адже в них в формі розповіді викладено основи трьох релігій: концепцію початку всесвіту та основної проблематики людського існування – відриву від Бога. І хоча вирішення цієї проблеми іудаїзм, християнство та іслам бачать по-різному, основа у них спільна, і вона викладена саме у Первісному Пролозі.

Саме тому ці початкові розділи Книги Буття протягом тисячоліть привертали до себе увагу не тільки теологів та філософів, й а митців. Коментуванню Первісного Прологу були присвячені праці античного єврейського філософа Філона Олександрійського а також численні іудейські *мідраші* та праці середньовічних вчених – Маймоніда, Раші, Давида Кімхі. Християнські отці та вчителі Церкви – Оріген, Іоанн Златоуст, Августин, Тома Аквінський – писали просторі коментарі та *гомїлії* на ці тексти. Численні мусульманські коментатори Корану ретельно пояснювали буквальний та алегоричний зміст уривків, які переповідали біблійні сюжети Первісного Прологу. Навіть ті люди, які вважають себе далекими від релігії, не можуть заперечувати того величезного впливу, який здійснили ці прості і водночас поетичні оповідання на формування великих цивілізацій. Згадаймо хоча б такі відомі в літературі, живопису і скульптурі сюжети, як Адам і Єва, Каїн і Авель, Ноїв ковчег, вчинок нахабного Хама, Вавилонське стовпотворіння...

Отже, основною причиною такої уваги до цих оповідей є те, що в них

закладено саме підґрунтя *монотеїстичного світогляду*, який, на відміну від язичництва, заперечує спонтанне народження світу з первинного хаосу, стверджуючи, що поява всесвіту – результат осмисленої творчої дії Бога. Ця форма світобачення проголошує найважливішим критерієм у стосунках з Божеством *мораль*, саме тому трагічні образи забороненого плоду з історії Гріхопадіння та всесвітнього Потопу зображують гнів Бога на відсутність моральних принципів та розпусність (згадаймо, що язичництво не наділяє моральними якостями навіть богів, тим більше не вимагає пристойності від людей). Саме ці оповідання утверджують ідею *трансцендентності* Бога, тобто Його вищості над створеним світом, і вони ж послідовно розкривають Його *іманентність*, тобто Його причетність до людської історії, глибоку зацікавленість долею своїх створінь. В Первісному Пролозі закладено парадигму для формування *есхатологічної концепції* – адже, якщо світ має раціональний початок, він матиме й логічне завершення своєї історії у вигляді Судного Дня і початку нової ери Царства Божого. Зрештою, саме народження науки пов'язане з поглядом на раціональність світу, на його *пізнаваність* і *логічність*, що теж утверджується в розповіді про створення світу Богом через Слово...

Проте, ми пропонуємо не новий переклад біблійного тексту історій Первісного Прологу (він має дуже багато варіантів перекладу індоєвропейськими мовами, включаючи й українську), а переклад *таргуму*. Отже, коротко про те, що таке таргуми, в чому їх історико-релігійознавча цінність.

Таргуми та історія їх створення. Саме слово «таргум» (תרגום) вважається арамейським, проте воно було запозичене з хетської мови, і означає просто «переклад». Таргумами називали парафрази біблійного тексту арамейською мовою, процес створення яких охоплює дуже великий проміжок часу – від I ст. до н.е. до VIII ст.. н.е. Ці парафрази не просто переказують біблійний текст, вони доповнюють його численними глосами, коментарями та вставками риторичного характеру, адже головною метою їх створення було пояснення біблійного тексту під час його читання вголос в синагозі. При цьому слід зауважити, що біблійний текст читався на богослужінні мовою оригіналу – давньоєврейською, а потім дублювався читанням вголос таргуму. Це завдання виконував спеціальний читець – *метургеман* (מְתוּרְגָּמָן), тобто «глувач» (вважається, що звідси походить старовинне українське слово *драгоман* – «перекладач»). Коли читець прочитував один вірш Тори (П'ятикнижжя Мойсеевого) мовою оригіналу, метургеман дублював його відповідним уривком з таргуму; коли ж читали книги Пророків, дублювання робили після кожних трьох віршів. Отже, таргуми були своєрідною «проповід-

дю» на біблійні тексти, і тому вони дуже часто містили не тільки пояснення, а й заклики до громади, докори, слова утіхи...

Але чому саме арамейською мовою? Перш ніж з'ясувати це питання, зауважимо, що хронологічна відстань між часом написання біблійного тексту та його арамеомовною парафразою досить велика – більше ніж півтора тисячоліття. Минаючи численні дискусії про час написання Тори – перших п'яти книг Біблії – зауважимо, що найдавніші її частини, безсумнівно, створені в II пол. II тисячоліття до н.е., і навіть якщо прийняти точку зору донедавна модних історичних теорій, які відносять період складання П'ятикнижжя Мойсеевого до VIII-VI ст. до н.е., часовий розрив між оригіналом та його арамеомовним перекладом досить великий.

Арамейська мова є однією з найдавніших відомих мов, що залишили по собі численні пам'ятки писемності. Оскільки вона належить до однієї групи з аккадською мовою, то арамеомовні документи писалися клинописом, з якого потім сформувалось власне арамейське консонантне письмо. Згодом, квадратний арамейський шрифт витіснив так званий палеоєврейський алфавіт, і тому до сьогодні в івриті вживається арамейська графіка. Арамейська мова набула поширення на Близькому Сході ще з часів двох великих арамейських (аморейських) переселень – у II пол. III тис. до н.е. і в XI ст. до н.е. Частина арамеїв осіла в Верхній Месопотамії в районі плато Джебзіре, звідки, можливо, й походить назва *Арам* (אַרַם), тобто «висота», «узвишшя»; інші арамейські племена поселилися на території Сирії та Ханаану. Тому в давнину Верхня Месопотамія називалась *Арам-Нагарайм* (אַרַם-נַגְרַיִם – «Арам двох річок») або *Падан Арам* (פְּדַן-אַרַם – «Поле Арама»), а назви різних частин Сирії обов'язково включали в себе елемент «Арам» – *Арам-Дамаск* (אַרַם-דַּמַּשְׁקַיִם), *Арам-Цоба* (אַרַם-צוֹבַיִם), *Арам-Гешиур* (אַרַם-גִּישׁוּרַיִם). Аккадці називали арамеїв *amurū*, тобто «західні», звідси друга назва цього етносу – «амореї». Амореї, як відомо, заснували могутню династію Стародавнього Вавилону, найвідомішим представником якої був цар Хамурапі (1792-1750 рр. до н.е.).

В добу Нововавилонського царства (612-539 рр. до н.е.) арамейська мова почала поширюватися як мова офіційних документів, а в часи імперії Ахеменідів (539-331 рр. до н.е.) арамейська мова отримала статус офіційної мови перських правителів. Саме в цей період деякі уривки арамейською мовою були включені до Старого Заповіту (головним чином у Книзі Ездри та Даниїла). Це була так звана «імперська» арамейська мова. В зв'язку з таким особливим статусом, арамейська мова набуває функції *мови тлумачення, мови проповіді*: арамейською виходять і пояснюються царські укази, закони, юридичні тексти, нею спілкуються представники різних народів Близького Сходу. Лише починаючи

з кінця IV ст до н.е., вона витісняється грецькою, але залишає статус *lingua franca* аж до епохи арабських завоювань (VII ст.).

Слід зауважити, що таргуми не є власне арамейськими літературними пам'ятками, це твори єврейської (точніше: іудейської) богослужбової риторики, написані арамейською мовою. Через те, що євреї Вавилонської діаспори, Сирії та Палестини говорили арамейською мовою (вона близька до давньоєврейської), виникла потреба промовляти «пояснювальні» проповіді саме нею. Цікаво відзначити, що, з кількох євангельських уривків, де арамейські слова передаються грецькими буквами, ми можемо зробити висновок, що арамейською мовою (а саме, її Палестинським діалектом) говорив також Ісус Христос (Мв. 27:46; Мк. 5:41; 7:34; 15:34).

Створення таргумів припадає на кінець доби Другого Храму (VI ст. до н.е. – I ст. н.е.) і на початок раннього Середньовіччя (V-VIII ст.). Згідно з думкою, що висловлена в Талмуді (Вавилонський Талмуд, *Мегілла* 3а, *Недарім* 37б) традиція читання Святого Письма з дублюванням на арамейській мові згадується ще в Книзі Неємії: «І читали з книги, з Тори Божої (בְּהִלָּאָה לְרוּת), виразно, вияснюючи значення, і розуміли прочитане» (Неєм. 8:8). Слово «виразно», «зрозуміло» (שָׂרֵפֶת) тлумачилося як вказівка на таргум. Однак ми не маємо достовірних даних про письмову фіксацію таргума в часи Єзри (V ст.. до н.е.), а таргуми, що дійшли до нас, були створені в період з I ст. до н.е. – VIII ст. н.е.

Унікальність таргумів, як уже відзначалося, полягає в тому, що вони є вільною парафразою біблійного тексту, що містить численні вставки пояснювального характеру. При цьому в таргумах зберігається тенденція до збереження літературних форм і синтаксису оригіналу. Саме ці деталі викликають найбільший інтерес для історико-релігієзнавчого аналізу таргумів. Проте ступінь насиченості такими вставками в різних таргумах неоднакова: так таргум Онкелоса є найменш «доповненим» такими змінами, на відміну від так званих Палестинських таргумів Псевдо-Йонатана (він же Єрусалимський таргум I), Неофіті I та Фрагментарних таргумів (Єрушалмі II-III). Однак, попри таку вільну передачу біблійного тексту в арамейських перекладах, загалом, вони зберігають стійку тенденцію до збереження літературних форм і, особливо, архітектоніки оповідань.

Однією з найважливіших особливостей таргумів є й те, що вони є єдиним джерелом, яке відображає певні світоглядні концепти іудаїзму пізньої античності. Наприклад, концепція *Мемра* (божественного Слова) відображена тільки в таргумах. Ні мідраші, ні Талмуд не містять такого розгорнутого вчення про Слово-Посередника, а праці еллініс-

тичного іудаїзму являють свою дещо відмінний варіант цього концепту. Подібне ми можемо сказати й про деякі інші світоглядні парадигми, які емпатично підкреслені саме в арамейських перекладах. З цієї точки зору таргуми є надзвичайно цінним джерелом вивчення релігійних ідей іудаїзму доби пізньої античності, що справили певний вплив і на теологію раннього християнства. Що стосується останнього, то слід зауважити, що численні алюзії на традицію тлумачення тексту Старого Заповіту, яка відображена в таргумах, ми можемо знайти в книгах Нового Заповіту. Наприклад, цілком логічно розглядати таргумічний термін *Мемра* (ממרא) як такий, що справив значний вплив на ранньохристиянське вчення про божественність Месії і передається як *Логос* (Λόγος) в Євангелії від Іоанна (Ін. 1:1-18).

Дослідження німецького вченого Г. Дальмана, який вивчав таргуми Палестинської групи, порівнюючи їх з реконструюванню фразеологією Євангелій, показали, що ці арамейські парафрази були написані на північно-палестинському діалекті. Дальман довів, що розмовні форми арамейської мови, які зустрічаються в приповідях Ісуса Христа, дуже близькі не тільки до мови Палестинських таргумів, а й до мови таргуму Онкелоса [10, с. VIII; 9, с. 4-16]. На його думку, це свідчить про давність таргумів Палестинської групи, основа яких була створена раніше II ст. н.е., проте записані у відомій нам формі вони були лише у VI-VIII ст. н.е.

Класифікація таргумів. Географічно розрізняють дві групи таргумів, за місцем їх створення: Палестинські (іноді їх називають Галілейськими) та Вавилонські, проте до останньої групи належить лише один таргум в численних його текстуальних варіантах – таргум Онкелоса. Слід також зауважити, що цей поділ стосується не тільки мови арамейських перекладів, а й відображає відмінність у традиціях перекладу. Палестинські таргуми написані західним (галілейським) діалектом арамейської мови, тоді як таргум Онкелоса – східним, але вони відображають різні підходи до перекладу. Палестинські таргуми найбільш «доповнені» додатковими деталями, коментарями, риторичними глосами, при цьому інтерпретація біблійного тексту інколи досить далеко відривається від його оригінального значення. Таргум Онкелоса ж підходить до перекладу дуже буквально, зводячи до мінімуму інтерполяції в біблійний текст. Нижче ми представимо класифікацію таргумів на П'ятикнижжя за хронологією та місцем їх створення (таргуми на Пророків та Писання ми не включаємо в наш список), та охарактеризуємо кожен версію.

Таргуми з Кумрану. Серед багатьох знайдених в печерах Хірбет-Кумрану текстів тільки один може розглядатися як таргум – таргум на книгу Йова. Цей арамейський переклад біблійної книги неповний, він

містить лише фрагменти 3:4-5; 4:16-5:4; 37:10-42:11; 17:14. Переклад тут буквальний, слово в слово, без риторичних інтерполяцій [13, с. 43]. Як вважає П. Флешер, цей таргум не має ніякого відношення до згаданого в Талмуді таргуму на Книгу Йова [там само]. Датування цього таргума є проблематичним, але дослідники схиляються до думки про його давність: найбільш імовірно, що він створений у II ст. до н.е. [3, с. 142; 22, с. 118-141]. До того ж в Кумрані знайдено арамейські переклади інших уривків Старого Заповіту: Бут. 12:15; Лев. 16:12-15; 16:18-21 [14, с. 5-23]. Однак ці переклади не є таргумами в звичайному розумінні [13, с. 43], як стверджує М. Макнамара, ці тексти «значно відрізняються від традиційних таргумів мовою, концепцією і манерою перекладу давньоєврейського тексту» [27, с. 304].

Палестинські таргуми II-III ст. Основним таргумом цієї групи вважається таргум Псевдо-Йонатана (він же Єрусалимський таргум I [3, с. 143]), інші ж таргуми цієї групи розглядаються як його варіанти – таргум Неофіті I, Фрагментарні таргуми (Єрусалимські таргуми II-III), таргуми з Каірської генизи. Стосовно таргума Псевдо-Йонатана (він же Єрушалмі I), німецький дослідник П. Кале вважав, що ім'я «Йонатан» було гебраїзованим варіантом імені «Теодотіон» (Θεοδότιον), і що таргум Онкелоса и таргум Псевдо-Йонатана «не були впроваджені в Палестині» [18, с. 103-104, 126-127, 130]. Деякі уривки з таргума Псевдо-Йонатана відтворюють текст таргума Онкелоса, що свідчить або про його більш пізнє походження, або про загальне джерело обох таргумів (прото-Онкелос або прото-Йонатан). Інша назва таргума Псевдо-Йонатана – *Палестинський таргум*.¹

Таргум Неофіті I, що був знайдений в 1956 році в фондах Ватиканської бібліотеки, комбінує буквальний переклад з великою кількістю вставок пояснювального характеру. Дослідник цього таргума А. Д. Мачо датує його створення I-м ст. н.е. [26, с. 222-244], хоча інші вчені відносять його створення до талмудичного періоду (IV-V ст. н.е.) [3, с. 143; 22, с. 130]. В основному таргум Неофіті I відтворює ту ж традицію, яка лежить в основі таргума Псевдо-Йонатана, що свідчить про їх походження з одного джерела.

Фрагментарні таргуми (Єрушалмі II-III) є зібранням фрагментів таргума Псевдо-Йонатана на П'ятикнижжя². Вони сильно відрізняються за своєю природою від інших його фрагментів, таких як фрагменти Каір-

¹ Далі ми будемо використовувати переважно назву «Таргум Псевдо-Йонатана», оскільки вираз «Палестинський таргум» інколи вживається і для позначення таргума Неофіті I.

² Брюс Мешгер розглядає таргуми Псевдо-Йонатана, Неофіті I та Фрагментарні таргуми як «три форми» Палестинського таргума [28, с. 35].

ської генизи, опублікованих П. Кале [19, с. 1-65] та іншими дослідниками [25, с. 31-39]. Тоді як гениза містить фрагменти колись, імовірно, повних текстів, що збереглися в фрагментах суто випадково, Фрагментарні таргуми були скомпоновані в такому уривчастому вигляді редактором. До того ж, якщо гениза містить довгі уривки – до п’яти розділів, що йдуть один за одним, – різного ступеня збереження, Фрагментарні таргуми містять ізольовані частини або вірші, і, досить часто, окремі слова, які з якоїсь причини були цікавими для редактора [20, с. 12].

Найбільш цікаве питання – причина, що спонукала редактора зібрати саме ці уривки. Дослідниками було запропоновано кілька теорій: Л. Цунц припустив, що Фрагментарні таргуми були складені з варіантів таргума Псевдо-Йонатана та з деяких інших Палестинських таргумів [39, с. 74]. Пізніше ця теорія неодноразово піддавалась критиці.

Таргуми з Каїрської генизи, як уже було згадано вище, є випадково збережені фрагменти таргума Псевдо-Йонатана (інакше – Палестинського таргума). Вони містять близько 200 тисяч фрагментів рукописів, виявлених в 1890-х роках в Каїрі. Вік манускриптів – з IX по XIV ст [21, с. 241-249].

Таргум Онкелоса. Найбільш авторитетним з таргумів у єврейській богослужбовій традиції вважається таргум Онкелоса, створений у II ст. н.е. у Вавилонії.¹ У Вавилонському Талмуді є згадка про нього, як про «наш таргум» (*Кіддушин* 49а). Згідно з Талмудом, він був створений прозелітом Онкелосом «під керівництвом рабина Еліезера та рабина Йошуа» (*Мегілла* 3а). Вчені розходяться у думках про датування цього таргума (I, III або V ст. н.е.) і місце його створення (Вавилонія чи Палестина). Навіть якщо згодиться із думкою, що він створений у пізній час у Вавилоні, в основі його лежить писемна та усна традиція, подібна до кумранських таргумів на книги Левіт та Йова². Як правило, таргум Онкелоса дуже точний, елементи екзегези містяться в ньому, переважно, в поетичних розділах. Він відтворює масоретську традицію біблійного тексту. А. Шпербер виявив близько 650 варіантів передачі масоретського тексту в таргумі Онкелоса, однак всі вони стосуються незначних деталей [36, с. 309-351].

Дискусія про походження таргума Онкелоса і таргума Псевдо-Йона-

¹ Хоча серед учених існує думка про створення таргума Онкелоса в Палестині [3, с. 143].

² Однак аналіз мови таргума Онкелоса виявляє граматичні форми і слова східного арамейського діалекту. З іншого боку, багато рис його арамейської мови виявляють схожість з західним діалектом Палестинського таргума і з арамейськими текстами Кумрану. З цієї причини виникла версія його виникнення в Палестині до 135 р. н.е. і більш пізньої редакції у Вавилоні [13, с. 44-45].

тана відбувалася навколо мови перекладу цих арамейських перекладів. П. Кале стверджував, що Г. Дальман припустився «фатальної помилки, коли взяв мову таргума Онкелоса в якості характеристики арамейської мови, якою говорили в Палестині в часи нашого Господа» [17, с. 130]. Йому заперечив М. Блек, який вважає, що «цілком зрозуміло, що з точки зору лінгвістики, ці знову відкриті арамейські сувої належать до того ж типу, що і мова Даниїла, тобто до Reichsaramäisch (або класичної арамейської)» [5, с. 17, 19-21, 26]. Він підтримував погляд Дж. Купера (G.J. Kuiper), що розглядав таргум Онкелоса як «авторитетну редакцію того ж самого роду палестинської таргумічної традиції», яка збереглася у фрагментах Каїрської генизи і таргумі Неофіті I. Докази раннього датування палестинського попередника таргума Онкелоса і таргума Псевдо-Йонатана були побудовані на аналізі *Пешер Хаббакук* (коментар на книгу пророка Авакума), що був виявлений в Кумрані [7, с. 14-18]. Було відзначено також, що Йосип Флавій в своїх «Іудейських Старожитностях» часто йде за таргумом Псевдо-Йонатана [30, с. XXI].

Про особливості перекладу таргума українською мовою. Починаючи роботу над перекладом Первісного Прологу за таргумом Псевдо-Йонатана, ми усвідомлювали, яке непросте завдання стоїть перед нами. Перш за все, це стосується збереження стилю. Оскільки таргуми написані арамейською мовою, яка є близькою до давньоєврейської – мови оригіналу Тори (П'ятикнижжя Мойсеєвого), їх автори використовують, здебільшого, подібні синтаксичні конструкції. Найпоширенішою з конструкцій розповідного стилю є *полісиндетон* – складне речення, компоненти якого з'єднані сполучником *ו/וָ* («і», «а», «але»). При цьому, стосунки між невеликими реченнями можуть бути як сурядними, так і підрядними, залежно від змісту. В нашому перекладі ми не заміняли полісиндетон складнопідрядним реченням навіть там, де підрядні відношення були цілком очевидними. Так, наприклад, у відповіді Єви Богові (3:13) ми переклали речення максимально наближено до оригінального стилю і синтаксичної побудови:

І сказала жінка: «Змій ввів мене у забуття мудрістю своєю, і я забула про беззаконня його, і їла».

Цілком очевидно, що більш коректно було б поставити замість сполучника «і» підрядний сполучник «тому»:

І сказала жінка: «Змій ввів мене у забуття мудрістю своєю, *тому* я забула про беззаконня його, і їла».

Проте при цьому втрачається не тільки колорит звучання давнього літературного твору, а й його ритмічна структура. Хоча передати всі тонкощі ритміки і синтаксису оригіналу в перекладі неможливо, ми

прагнули відтворити мовностилістичну атмосферу синагогального речитативного читання і коментування священного тексту у добу пізньої античності. Звичайно, українського читача можуть втомлювати постійні повтори сполучника «і», можуть дивувати деякі звороти і форми побудови речень, однак, саме в такий спосіб виникає відчуття «іншого», тобто культурного і мовного середовища іншої епохи, іншої літературної традиції. Так само дивними можуть здаватися численні повтори окремих фраз і висловів, але хотілося б зауважити, що читачеві, вихованому на літературних традиціях античної класики (а саме вона лежить в основі європейських літературних традицій), слід зважати на існування інших критеріїв естетики тексту в давніх культурах Близького Сходу. Повтор тут – зовсім не ознака бідності стилю автора, а, швидше, навпаки, – його вміння підібрати ритмічно і семантично довершену фразу, повтор якої буде підсилювати важливу думку і гармонійно вписуватися в ритміко-синтаксичну побудову твору.

Так само незвичним може бути для українського читача і повтори присвійних займенників у словосполученнях «батька свого», «сина його», «дому її» та ін.. Подекуди воно виглядає зайвим, адже із змісту речення і так зрозуміла приналежність тієї чи іншої особи або предмета, проте ми намагалися відтворити стиль тієї епохи, для якої підкреслення родинних зв'язків відіграло не менш важливу роль ніж сам сюжет розповіді. Так, в родоводі Тераха (Бут. 11:27-32) ми зустрічаємо такий уривок:

І взяв Терах сина свого, і Лота Гаранового сина, *тобто* сина свого сина, і Сару, невістку свою, жінку Аврама, сина свого, і вийшов з ними з Ура Халдейського, щоб іти в землю Ханаанську, і дійшли вони до Харану, і оселились там.

Як бачимо, автору дуже важливо було уточнити родові стосунки патріархів, щоб у слухача не виникло плутанини. Сучасний читач більше націлений на динаміку сюжету, рідше – на моральний зміст розповіді, проте для стародавнього проповідника і коментатора священного тексту родоводи відігравали не менш значну роль, ніж події і вчинки героїв. Не слід забувати, що в основі релігії Старого Заповіту лежала концепція етно-релігійного заповіту між Богом та обраним Ним народом, тому генеалогічні уривки відтворювалися дуже ретельно, із зазначенням усіх важливих подробиць.

Деякі емфатичні фрази ми теж намагалися передати максимально наближено до оригіналу, не замінюючи їх більш простими зворотами. Так читач зустріне калькований вираз «І породив Терах...» замість більш благозвучного для української мови «І став Терах батьком...». Ми навмисне вдаємося в таких випадках до буквального перекладу,

оскільки при спрощеному перекладі втрачається семантична глибина фрази: «породив» в ментальності семітських народів означає, що чоловік не просто став біологічним батьком, а що він вклав в народження сина свою силу, волю, мудрість, енергію життя, і це розглядається як осмислений акт. Так само експресивно звучить фраза «І розмежував Бог між...» замість парафрази українською мовою «І відокремив Бог...».

Переклад супроводжується примітками, в яких зазначено складні для буквального перекладу звороти та короткі коментарі до окремих назв і термінів. В кінці подається Додаток до перекладу I-го розділу.

ותונויודוספ מוגרת יפילע (אי – א' רב) תישרביהשעמ

ПЕРВИСНИЙ ПРОЛОГ (БУТ. 1-11) ЗА ТАРГУМОМ ПСЕВДО-ЙОНАТАНА

РОЗДІЛ I

1. Спочатку створив Бог небеса і землю.

2. І земля була хаотичною і пустельною, хаотичною – без людей і пустельною – без будь-якої тварини;¹ і тьма над поверхнею океану,² і Дух Милості від Господа дув над поверхнею води.

3. І сказав Бог: «Нехай буде світло, щоб освітлювати Всесвіт!» І відразу ж з'явилося світло.

4. І побачив Бог світло, що добре *воно*, і поклав межу Бог між світлом та тьмою.³

5. І назвав Бог світло: «День», і призначив його служити для Всесвіту; а тьму назвав: «Ніч», і призначив служити для спокою творіння. І був вечір, і був ранок – день перший.

6. І сказав Бог: «Нехай буде твердь посеред води, і нехай вона розмежовує воду вгорі від води внизу».

¹ В тексті таргумів арамейське слово חלדא («пустельна») додається як глоса до давньоєврейського слова חלה («хаотична», «пустельна»), яке передається в арамеїзованому варіанті як חלהא. Слово ж חלה (арамеїзований варіант – חלהא) дублюється арамейським חלדא («пустельна»). До цих лінгвістичних глос автор додає пояснення екзегетичного характеру: *хаотична* – означає, що не було людей; *пустельна* – що не було тварин. Такі дублювання давньоєврейських слів арамейськими і додавання пояснень часто зустрічаються в текстах таргумів, що, очевидно, було обумовлено *тлумачним* характером арамейських парафразів.

² В давньоєврейському тексті тут вжито слово חלהא, що, за аналогією з акадським означає «первинний океан», «безодня».

³ Буквально: «І розмежував Бог між світлом і тьмою», проте така побудова невластива українській мові, тому ми не перекладали буквально.

7. І створив Бог твердь завтовшки в три пальці між сторонами небес і океану, і поклав межу між водами, що нижче тверді, і водами, що над куполом тверді. І стало так.

8. І назвав Бог твердь: «Небеса». І був вечір, і був ранок – день другий.

9. І сказав Бог: «Нехай зберуться води, що залишилися нижче небес до одного місця, і обсохне земля, щоб з'явився суходіл». І стало так.

10. І назвав Бог суходіл: «Земля», а місце збору води¹ назвав: «Море». І побачив Бог, що добре *воно*.

11. І сказав Бог: «Нехай виростить земля у великій кількості рослинність, що сіє насіння, і дерево плодове, що приносить плід за родом своїм, в якому насіння його, на землі». І стало так.

12. І вивела земля рослинність, що сіє насіння, і дерево плодове, що приносить плід за родом своїм. І побачив Бог, що добре *воно*.

13. І був вечір, і був ранок, день третій.

14. І сказав Бог: «Нехай будуть світила на тверді небес, щоб розмежувати день і ніч, і будуть вони для знамен і для часів святкових, і для того, щоб за ними рахувати дні, і щоб освячувати новомісяччя, і початки років, високосних місяців і високосних років і цикли сонячні, і народження місяця і кругообіг *світил*,

15. І будуть світилами на тверді небес, щоб світити на землю». І стало так.

16. І створив Бог два світила великі, і були вони однакові в славі своїй двадцять одну годину і менше шестисот семи десяти двох частин *години*. Після того місяць передав неправдиву звістку сонцю, і зменшений від сонця в славі він був, щоб стало воно світилом більшим для управління днем, а місяць став світилом меншим для управлінням ніччю і зірками.

17. І впорядкував їх Бог у помешканнях їхніх на тверді небес, щоб світити на землю,

18. і для керування,² і для управління днем і ніччю, і для розмежування між світлом денним і тьмою нічною. І побачив Бог, що добре *воно*.

19. І був вечір, і був ранок: день четвертий.

20. І сказав Бог: «Нехай створять, шиплячи,³ води плазуючу істоту, душу живу, і птахи нехай полетять у просторі тверді небесної».

¹ Буквально: *יַיִם תּוֹשִׁינֵי הַיָּם* – «дім зібрання/ синагога води».

² Арамейський вираз *אֲשַׁמְשִׁמְלוּ* – «і для керування» в даному випадку є глосою до давньоєврейського *לְשַׁמְלוּ* з тим же значенням. Давньоєврейський вираз передається в арамейській транслітерації після глоси – *אֲשַׁלְשִׁמְלוּ*.

³ Фраза *יִמְרֹץ וְיִשְׁחָרֵץ* буквально перекладається як «вирють, шиплячи, води плазуючу істоту», що, можливо, є спробою пояснити особливості природи плазунів: бурхливі шиплячі води породили їх такими, що видають подібні звуки.

21. І створив Бог зміїв морських великих, Левіафана і товариша його, приготованих на день утіхи, і всяку душу живу плазуючу, що рухаються у водах чистих, за родами їх, роди чистих, і роди нечистих; і всякого птаха, що літає на крилах, за родами їх: роди чистих і роди нечистих. І побачив Бог, що добре *воно*.

22. *текст відсутній*

23. І був вечір, і був ранок: день п'ятий.

24. І сказав Бог: «Нехай виведе згусток землі душу творіння за родом його, роди чистих, і роди нечистих: худобу, плазунів та звірину земну за родами їх».

25. І створив Бог тварин земних за родами їх, роди чистих, і роди нечистих: худобу, за родом її, і всякого плазуна земного за родом його, роди чистих, і роди нечистих. І побачив Бог, що добре *воно*.

26. І сказав Бог ангелам, що служили перед Ним, і що були створені на другий день створіння світу: «Створимо людину за образом нашим, за подобою нашою, і нехай панують вони над рибами морськими, і над птахом, що у просторі небес, і над худобою, і над усією землею, і над всяким плазуном, що плазує на землі».

27. І створив Бог людину, за образом Своїм, за подобою Божою створив її, з двохсот сорока восьми членами *тіла*, з трьохсот шістдесятьма п'ятьма нервами, і покритв її шкірою, і наповнив її плоттю і кров'ю: чоловіка та жінку за родом їх створив їх.

28. І поблагословив їх Бог, і сказав їм Бог: «Плодіться, і розмножуйтеся, і наповнійте землю синами і дочками, і володаруйте над спадком *вашим*, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними, і над всяким плазуном живим, що плазує на землі» .

29. І сказав Бог: «Ось Я дав вам всяку траву, що сіє насіння на поверхні всієї землі, і всяке дерево безплідне даю для потреб будівництва і для спалення, а дерево, в якому плід, що сіє насіння – вам для їжі буде.

30. А всякій тварині земній, і всякому птаху небесному, і всьому, що плазує по землі, і що в ньому душа жива – всю зелень трав. І стало так.

31. І побачив Бог все, що Він створив, і ось дуже добре *воно*. І був вечір, і був ранок – день шостий.

РОЗДІЛ II

1. І завершено створення небес і землі і всього воїнства їхнього.

2. І завершив Бог в день сьомий роботу Свою, яку Він робив, і десять утворень,¹ які Він створив між сонцями; і спочив від усієї роботи Своєї, яку Він робив.

¹ Арамейське ܘܘܩܩܝܢ – «формації», «утворення».

3. І поблагословив Бог день сьомий більше від усіх днів тижня і освятив його, бо в цей день Він відпочив від усієї роботи Своєї, яку робив Бог, і яку Він мав намір зробити.

4. Ось родовід неба і землі, коли створено їх, в день створіння Господом Богом землі і неба.¹

5. І ніяких дерев польових ще не було на землі, і ніяких трав ще не виростало, бо не давав дощу Господь Бог на землю, і людини ще не було для обробки землі.

6. І хмара Слави спускалася з-під Престолу Слави, і наповнювалась водами океану, і поверталась, піднімаючись від землі, і проливала дощ, і напувала всю поверхню землі.

7. І створив Господь Бог людину з двома бажаннями. І взяв порошок із землі Дому Святилища і від чотирьох вітрів світу, і змішав з усіма водами світу, і створив її червоною, чорною і білою. І вдихнув в ніздрі її подих життя, і з'явилось дихання в тілі Адама, щоб *мав він* дух мовлення і сяйво очей, і слух вухам.

8. І насаджений був Сад Словом Господа Бога із Едему, який був створений ще до створіння світу, і поселив там людину, коли створив її.

9. І виростив Господь Бог із землі всяке дерево приємне для очей і добре для їжі, і дерево життя посеред Саду, висота якого – п'ятсот років, якщо йти пішки *вгору*, і дерево, плоди якого хто буде їсти – пізнає *різницю* між добром і злом.

10. І ріка виходила із Едему для зрошення Саду, і звідси² розділялась на чотири головні річки.

11. Ім'я одній – Пішон, вона обтікає всю землю Гіндіке,³ там де золото.

¹ Цей уривок побудовано за схемою хіастичного паралельного вірша:

אעראו איימש תדלות וילא
ויירבתא דכ
מיקלא יי דבעד אמויב
איימשו אעראו

*Ось родовід неба й землі,
Коли створено їх,
В день створіння Господом Богом
Землі і неба*

² Арамейський вираз וְנַחַמָּה – «звідси», в контексті речення означає, що річка розділялась при впадінні в сад на чотири рукави. Автор тартума стверджує, що Едем – це місце на небесах, а сад – його відображення і продовження на землі, тому ріка текла з Едему і при впадінні в сад розділялася.

³ Назва «Гіндіке» (יְקִינִיָּה), імовірно, відповідає грецькому Ἰνδίκη – «Індія». Легенди про Індію як країну казкових багатств були поширені в добу пізньої античності серед народів Близького Сходу.

12. І золото землі тієї – відбірне, там бдолах¹ і камені добрі бериллові.

13. Ім'я другої ріки – Гіхон, вона обтікає всю землю Куша².

14. Ім'я третьої ріки – Діглат,³ вона проходить на схід від Ашуру; а четверта ріка – Перат.⁴

15. І промовив Господь Бог до Адама з гори поклоніння, з місця, де було створено його, звідки він був поселений у Сад Едемський, щоб він служив Торі та дотримувався її заповідей.

16. І наказав Бог Адаму, кажучи: «Від усякого дерева саду ти можеш вільно їсти,⁵

17. А від дерева, плоди якого роблять мудрими тих, хто їх їсть, щоб пізнати *різницю* між добром і злом, не їж від нього, бо в день, коли їсти-меш, ти маєш бути вбитим».

18. І сказав Бог: «Не турбуйте, щоб сам заснув Адам, і Я зроблю⁶ йому жінку, щоб була вона помічницею, що відповідає *в усьому* йому».

19. І створив Господь Бог із землі всіх звірів польових, і всіх птахів небесних, і привів їх до Адама, щоб побачити, яке ім'я він нарече їм, і як нарече Адам душу живу, таке й буде ім'я їй.

20. І нарік Адам імена всім тваринам, і всім птахам небесним, і всім звірям польовим, а Адамові не знайшлося до цього часу помічника, *в усьому* відповідного йому.

21. І навів Господь Бог глибокий сон на Адама і він заснув. І взяв одне з ребер його – ребро тринадцяте, з правого боку, і закрив те місце тілом.

22. І збудував Господь Бог з ребра, взятого від Адама, жінку і привів її до Адама.

23. І сказав Адам: «Ось саме в цей час була створена жінка із чоловіка, і не повториться *ця дія створіння*. Оскільки створена вона була з мене, то ось вона – кістка від кісток моїх і тіло від тіла мого; і тому личить їй називатися «Жінка», бо від чоловіка взята була».

24. І тому покине чоловік дім лежання батька свого і матері своєї, і відокремиться, і поєднається з жінкою своєю, і будуть двоє одним тілом.

¹ Арамейське אהליב – транслітерація давньоєврейського הללב – можливо, те саме, що й bdellium – ароматична смола, мироподібна речовина.

² «Куш» (שוכ) – поширена стародавня назва Єфіопії.

³ «Діглат» (תלגיד) – давня назва Тигру.

⁴ Тобто, Євфрат (תרפ).

⁵ Тут вживається гендіадіс: לוכית לכימ – «їсти – їстимеш», що позначає, в даному випадку, дію без обмежень.

⁶ В цьому уривку ми намагаємося зберегти смислові відтінки дієслів арамейського тексту: тут вживається дієслово ליבע – «робити», на відміну від настуного вірша, де вжите дієслово ארב – «творити», що, імітуючи біблійний текст, позначає особливу творчу діяльність Бога.

25. І були обоє мудрими, Адама і жінка його, але не зберегли вірності славі своїй.

РОЗДІЛ III

1. А змій був наймудрішим на зло від усіх звірів польових, яких створив Господь Бог. І сказав він жінці: «Чи правду сказав Господь Бог: «Не їкте від жодного дерева Саду?»»

2. І сказала жінка змію: «З решти плодів дерева Саду нам дозволено їсти,

3. А від плодів дерева, що посеред Саду, сказав Бог: «Не їкте від нього, і не наближайтеся до нього, щоб ви не вмерли».

4. В ту саму мить промовив змій звинувачення на творіння, і сказав жінці: «Будьте певні: не вмерете,¹ бо кожен майстер ненавидить сина своєї майстерності;

5. Бо відкрито перед Господом, що того дня, коли ви скоштуєте від нього (*дерева*), то станете як великі ангели, що мудрі, знаючи *різницю* між добром і злом».

6. І побачила жінка Самаеля – ангела смерті, і злякалась, і пізнала, що дерево добре для їжі, і що цілюще воно для зору очей, і привабливе дерево, бо ним *досягається* розуміння. І взяла із плодів його, і їла, і дала також чоловікові своєму, і він їв *разом* з нею.

7. І просвітилися очі в них обох, і пізнали вони, що голі, що втратили вони одяг *того* покривала, в якому були створені. І побачили вони сором свій, і шишили собі листя фігові, і зробили собі пояси.

8. І почули голос Слова Господа Бога, що прогулянку робило під час денного відпочинку, і сховався Адам і жінка його поміж деревами Саду.

9. І покликав Господь Бог до Адама і сказав йому: «Чи не весь світ, який створив Я, відкритий переді Мною, – як тьма, так і світло? Як же ти сподівався в серці твоєму сховатися від Мене? Чи не бачу Я місце, в якому ти ховаєшся, і *чи не знаю* ті заповіді, що Я заповів тобі?»

10. І сказав Адам: «Голос Слова Твого я почув в Саду, і злякався, бо голий я. Заповідь, яку заповідав Ти мені, я порушив, тому й сховався я від сорому».

11. І сказав Бог: «Хто показав тобі твою наготу? Можливо, від плодів того дерева, що Я заповів тобі не їсти від нього, ти їв?»

12. І сказав Адам: «Жінка, яку дав Ти мені, вона дала мені від плодів дерева, і я їв».

13. І промовив Господь Бог до жінки його: «Що це зробила ти?» І

---

¹ Емфатична форма запевнення тут також виражена гендідасисом, що імітує давньоєврейський оригінал: לֹא תָמוּתְּ – «вмирати – не вмерете».

сказала жінка: «Змій ввів мене у забуття мудрістю своєю, і я забула я про беззаконня його, і їла».

14. І підійшов Господь Бог до всіх їх трьох, щоб суд учинити, і сказав: «За те, що зробив ти це, проклятий ти *більше* від усіх тварин, від усіх звірів польових: на череві твоєму будеш ходити, і ноги твої відрізані будуть, і шкіра твоя буде скидатися раз на сім років, і отрута смертельна – в устах твоїх, і пил будеш їсти в усі дні життя твого».

15. І ворожнечу покладу між тобою і жінкою, між насінням сина твого¹ і насінням синів її. І буде: якщо будуть сини її дотримуватися заповідей Тори, то повертатимуться і вражатимуть тебе в голову; а якщо залишать заповіді Тори, ти будеш повертатися і вражати їх в п'яти їхні. Однак для них буде зцілення, а для тебе не буде зцілення; і вони будуть виготовляти ліки² у дні Царя-Мессії.

16. Жінці ж *сказав*: «Примножу надзвичайно страждання твоєї кров'ю дівочості і вагітності твоєї; в скорботі будеш виношувати дітей, і до чоловіка твого буде бажання твоє, і він пануватиме над тобою *спонукаючи* до праведності, і до гріха».

17. І Адамові сказав: «За те, що ти послухав голосу слова жінки твоєї та їв від плодів дерева, про яке Я заповів тобі, кажучи: «Не їж від нього!», проклята земля. Тому *раніше* вона не вказувала на твою провину, *тепер же* працею тяжкою здобуватимеш їжу в усі дні життя твого».

18. Колючки і терни виростить і примножить вона тобі, і їстимеш траву, що на поверхні поля». І відповів Адам, і сказав: «Благаю, по милості від Тебе, Господи, нехай не будемо ми вважатися перед Тобою як худоба, що їсть траву з поверхні поля. Нехай устанемо ми і будемо виконувати роботу руками, і їстимемо їжу із їжі земної; і таким чином розмежуються перед Тобою сини людські і поріддя худоби».

19. «Працею рук твоїх ти будеш здобувати їжу, аж поки не повернешся знову в порох, з якого ти був створений, бо порох ти, і в порох повернешся, і з пороху знову встанеш, щоб в день великого Суду постати перед правосуддям і отримати згідно з рахунком за все, що робив ти».³

20. І назвав Адам жінку свою ім'ям «Хава»⁴, бо вона стала матір'ю всіх синів людських.

21. І виготовив Господь Бог Адамові та жінці його одєжини слави із

¹ Вираз בְּנֵי חַוָּה може бути прочитаний і в множині: «синів твоїх»

² Слово אֲרֻפִּישׁ інакше перекладається як «заспокоєння», «умиротворення».

³ Буквальний переклад цієї фрази надзвичайно важко передати, пристосовуючи його до синтаксису української мови: תְּדַבֵּעַ הָמָלַךְ לֵךְ לֵעַ אֲנִי וְחָוָה אֵינִי וְתִמְלַךְ – «щоб віддати суд і рахунок за все, що зробив ти, в день великого Суду». Тому ми передали його зміст у більш вільній формі.

⁴ Арамейське і давньоєврейське חַוָּה означає «життя».

шкіри змія, яку він скинув із себе, і *вкрив Бог* нею шкіру тіл їхніх, замість тих покривал, які вони втратили. І одягнув їх.

22. І промовив Господь Бог до ангелів, які служать перед Ним: «Ось Адам був єдиним на землі, так само як Я єдиний в небесних висотах; а *тепер* постануть від нього *нащадки*, які знатимуть різницю між добром і злом. Якби він дотримувався заповідей, які Я повелів йому, то жив би та існував¹ як дерево життя, навіки; але нині, через те, що не виконав він того, що Я заповідав, вирок йому винесено: вигнаний він буде з Саду Едемського, перш ніж простягне він руку свою і візьме від плодів дерева життя. Адже, якщо з'їсть він від нього (*дерева життя*), то житиме та існуватиме повіки».

23. І вигнав його Господь Бог із Саду Едемського, і пішов він, і поселився на горі Морія, щоб обробляти землю, з якої він був створений.

24. Але виселив його *Бог* з того місця, яке Він ще раніше призначив, що там буде мешкати між двома херувимами Його Шехіна.² Ще до створіння світу, створив Він Тору, створив Сад Едемський для праведників, щоб їли вони і насолоджувались від плодів дерева, тому що в своєму житті в цьому світі вони дотримувалися вчення Тори. Він створив Ге-Хінном для нечестивих, який подібний до меча гострого з двома лезами, що пожирає *плоть*. Посеред нього (*Ге-Хінному*) Він встановив полум'я вогню і палаюче вугілля, щоб судити в ньому нечестивих, які в своєму житті повстають проти вчення Тори. Виконувати Тору – краще ніж споживати плоди дерева життя, бо встановлена вона була Словом Господнім для виконання, щоб людина могла існувати і крокувати стежками шляху життя у світі майбутньому.

РОЗДІЛ IV

1. І Адам пізнав Єву, жінку свою, в якій *ще раніше* з'явилося від Самаеля бажання³ *народити* ангела, і вона завагітніла і народила Каїна. І сказала: «Здобула я мужа, ангела Господнього».

2. І ще народила від чоловіка свого Адама його брата-близнюка Авеля. І був Авель пастухом овець, а Каїн був землеробом.

¹ В арамейському тексті тут вжито смислову тавтологію, яку слід розглядати як емфатичний засіб: $\text{הוּא יֵשׁוּב וְיִחְיֶה}$ – «він житиме та існуватиме».

² Шехіна (שְׁכִינָה) – буквально: «перебування», цей термін означає в таргумах та Талмуді присутність Бога.

³ Бажання (דְּמֵה) – тут евфемізм, що означає статеві стосунки (порівняйте з давньоєврейським терміном וְיָדָהּ в Бут. 18:12). Таргум відображає давнє уявлення, згідно з яким Єва завагітніла Каїном не від Адама, а від злого ангела Самаеля.

3. І було в кінці чотирнадцятого дня *місяця* Нісану:¹ і приніс Каїн з насіння льону жертву перших плодів перед Господом.

4. І Авель приніс також від перворідних дрібної худоби і від жиру їхнього. І було це приємно перед Господом, і Він виявив прихильність до Авеля та до його жертвоприношення.

5. А до Каїна та його жертви Він не виявив прихильності, і вигляд обличчя у Каїна став надзвичайно пригніченим.

6. І промовив Господь до Каїна: «Чому засмутився ти, і чому вигляд обличчя твого пригнічений?»

7. Адже якщо ти добре виконуєш справу твою, то прощено буде тобі провину твою, а якщо не робиш добре справу твою в цьому світі, то до дня Великого Суду гріх твій збережено буде. Біля входу в дім твого серця гріх лежить, а в руку твою передав я владу над пристрастю злою, і до тебе буде його (*зріха*) прагнення, а ти пануй над ним – чи то до праведності, чи то до гріха *схилиючись*».

8. І сказав Каїн Авелю, брату своєму: «Ходімо, вийдемо удвох в поле!». І сталося: коли вони вийшли вдвох в поле, звернувся Каїн до Авеля й сказав: «Розумію я, що милістю створено світ, але не за плодами добрих справ здійснюється керування ним, і упереджено відбувається суд. Тому жертва твоя прийнята прихильно, а моя жертва не була прихильно прийнята». Відповів Авель і сказав Каїну: «Милістю створено світ, і за плодами добрих справ здійснюється керування ним, і упередженості немає в суді, але через те, що плоди моїх справ виявилися кращими, ніж твоїх, і приношення моє, краще, ніж твоє, були прийняті жертви мої з прихильністю». І відповів Каїн і сказав: «Немає суду *справедливого*, і немає іншого світу, і немає винагорода доброї праведникам, і немає помсти нечестивцям». Відповів Авель і сказав Каїну: «Є суд *справедливий*, є світ інший, і є винагорода добра праведникам, і є помста нечестивцям». І через ці слова почали вони сваритися на поверхні поля. І повстав Каїн на Авеля брата свого, і кинув каменя в чоло йому, і вбив його.

9. І сказав Господь Каїну: «Де Авель, брат твій?» І сказав: «Не знаю, хіба я сторож брата моєму?»

10. І сказав *Господь*: «Що ти зробив? Голос крові убитого брата твого, яку поглинули груди землі, волає до Мене із землі.

11. І через те, що ти вбив його, проклятий ти від землі, яка відкрила свої уста і прийняла кров брата твого від руки твоєї.

¹ Вечір 14-го Нісану – початок іудейської Пасхи (Песаху), саме в цей вечір, згідно з Книгою Виходу, Бог вивів народ Ізраїлю з Єгипту (Вих. 12); за Євангельськими розповідями саме в надвечір'я 14-го Нісану було розп'ято Ісуса Христа (Мв. 27; Мк. 15; Лук. 23; Ів. 19). В данному тексті автор таргума пов'язує убивство Авеля з ритуальним заколенням пасхального ягняти.

12. І тому, ти оброблятимеш землю, вона ж не буде давати тобі сили своїх плодів; мандрівником і вигнанцем будеш ти на землі».

13. І сказав Каїн перед Господом: «Настільки сильне покарання моє, що не зможу знести його, але можеш Ти простити його».

14. Ось Ти сьогодні виганяєш мене з поверхні землі і від обличчя Твого, але хіба можливо схватися *від Тебе*? І якщо я буду мандрівником і вигнанцем на землі, то кожен праведник, який знайде мене, вб'є мене».

15. І сказав йому Господь: «Ось будь-хто, хто вб'є Каїна, до сьомого покоління буде покараний за нього». І викарбував Господь на обличчі Каїна знак Імені великого і славного, щоб не вбив його кожний, хто знайде його і зрозуміє *значення Імені*, що на ньому *написане*.

16. І пішов Каїн геть від Господа, і оселився в землі мандрів і вигнання, що була створена для нього перед Садам Едемським.

17. І пізнав Каїн дружину свою, і завагітніла вона, і народила Ханоха.¹ І оселилися сини його в місті, і нарід *Каїн* ім'я місту таке, як ім'я його сина – «Ханох».

18. А у Ханоха народився *син* Ірад, а Ірад породив Мехуяеля, а Мехуяель породив Метушаеля, а Метушаель породив Ламеха.

19. І взяв собі Ламех дві жінки: ім'я одній – Ада, а ім'я другій – Циля.

20. І народила Ада Яваля. Він був головою усіх, хто живе в наметах і володіє худобою.

21. А ім'я брата його – Юваль. Він був головою всіх, хто причетний до гри на лірі і сопілці.

22. І Циля також народила Туваль-Каїна, голови всіх, хто знається на обробці міді і заліза, а сестра його – Наама. Вона була володаркою музикантів та співаків.

23. І сказав Ламех жінкам своїм: «Адо і Цилю! Послухайте голосу мого, жінки Ламехові, *прислухайтесь* до моїх слів, бо я не убив мужа, якого варто було вбити за мене, і не вразив я юнака, якого слід було знищити за насіння моє».

24. Бо Каїн, який згрішив і, каючись, навернувся, до сьомого покоління поширюється *захист* його; а для Ламеха – сина його сина, – який не згрішив, поширяться *захист* до сімдесят сьомого *покоління*».

25. І пізнав Адам ще жінку свою в кінці сто тридцятого року від убивства Авеля, і народила вона сина, і назвала його ім'ям «Шет»², бо сказала вона: «Дав мені Господь іншого сина, замість Авеля, якого вбив Каїн».

¹ Давньоєврейське *חַוָּה* означає «посвячення».

² Тобто, «той, що кладе основу», або інакше: «поставлений замість когось», «заміна» (*שֵׁט*).

26. І у Шета також народився син, і назвали його ім'ям «Енош». Покоління, що жило в його дні, почало блудити, і зробили вони собі ідолів, і називали своїх ідолів ім'ям Слова Господнього.

РОЗДІЛ V

1. Ось книга родоводу¹ Адама, в день коли створив Господь Адама, за образом Господнім створив його;

2. Чоловіка і жінку створив їх, і благословив їх ім'ям Слова Свого, і назвав їх ім'ям – «Людина»² в день створення їхнього.

3. І прожив Адам сто тридцять років, і породив Шета за образом своїм і за подобою своєю, бо спочатку, коли Єва народила Каїна, не за родом його (*Адама*), не за подобою його; і *тому* Авель був убитий рукою Каїна, а Каїн був вигнаний і не ввійшов до родоводу нащадків його, в книгу родоводу Адама. І тому після того породив він сина за образом своїм і нарік йому ім'я – «Шет».

4. І було днів Адамових після народження ним Шета...

5. *далі текст відсутній (включаючи вірші 5 і 6-й)*

6.

7. ...Вісімсот сім років, і породив він синів та дочок.

8. І було всіх днів Шета дев'ятсот дванадцять років, і він помер.

9. І прожив Енош дев'яносто років, і породив Каїнана.

10. І прожив ще Енош після народження Каїнана вісімсот п'ятнадцять років, і породив синів і дочок.

11. І було всіх днів Еноша дев'ятсот п'ять років, і він помер.

12. І жив Каїнан сімдесят років, і породив Магалалеля.

13. І жив Каїнан після народження Магалалеля вісімсот сорок років, і породив синів і дочок.

14. І було всіх днів Каїнанових дев'ятсот десять років, і він помер.

15. І жив Магалалель шістдесят п'ять років, і породив Яреда.

16. І жив Магалалель після народження Яреда вісімсот тридцять років, і породив синів і дочок.

17. І було всіх днів Магалалеля вісімсот дев'яносто п'ять, і він помер.

18. І жив Яред сто шістдесят два роки, і породив Ханоха.

19. І жив Яред після народження Ханоха вісімсот років, і породив синів і дочок.

¹ Тут давньоєврейський термін לְלוּל («родовід») дублюється арамейським ܠܠܘܠ. Це різновид простої глоси..

² Тут вжито, як в давньоєврейському тексті, слово адам (אָדָם) – «земля».

20. І було всіх днів Яреда дев'ятсот шістдесят два роки, і він помер.

21. І жив Ханох шістдесят п'ять років, і породив Метушелаха.

22. І служив Ханох в праведності перед Господом після народження Метушелаха триста років, і породив синів і дочок.

23. І було всіх днів мешкання Ханоха на землі триста шістдесят п'ять років.

24. І служив Ханох в праведності перед Господом, і ось, не був він з жителями землі, бо взято його було і піднесено на небеса Словом Господнім. І названо його ім'ям «Метатрон»¹ – великий учитель.²

25. І жив Метушелах сто вісімдесят сім років, і породив Ламеха.

26. І жив Метушелах після народження Ламеха сімсот вісімдесят два роки, і породив синів і дочок.

27. І було всіх днів Метушелаха дев'ятсот шістдесят дев'ять років, і він помер.

28. І жив Ламех сто вісімдесят два роки і породив сина.

29. І нарік ім'я йому – «Ной», кажучи: «Цей утішить нас від усіх трудів наших, які без успіху *ми робимо*, і від праці нашої на землі, що прокляв її Господь через провини синів людських».

30. І жив Ламех після народження Ноя п'ятсот сімдесят п'ять років, і породив синів і дочок.

31. І було всіх днів життя Ламеха сімсот сімдесят сім років, і він помер.

32. І було Ноеві п'ятсот років, і породив Ной Шема, і Хама, і Яфета.

РОЗДІЛ VI

1. І сталося: через те, що розмножилися сини людські на землі, і дочки вродливі народилися у них,

2. і побачили сини великих дочок людських, що гарні вони, підфарбовують очі, роблять зачіски і ходять, не прикриваючи тіла, і думають про блуд, то брали вони їх собі за жінок, яку хто бажав.

3. І сказав Господь в Слові Своєму: «Не буде здійснюватися суд над всіма майбутніми поколіннями нечестивих в той же спосіб³, що й над поколіннями Потопу, які знищені будуть і зруйновані із середовища світу. Хіба не дав Я Духа Святого Мого їм, щоб вони робили добрі справи? Але вони чинять злі справи. Ось Я дам їм відстрочення – сто двадцять років, щоб вони здійснили покаяння, і не робили *зла*».

¹ «Метатрон» (מֵטַטְרוֹן) – це слово утворене з двох грецьких слів: *meta* – «біля» і *θρονος* – «престол», тобто Метатрон – це той, хто стоїть біля престолу Бога.

² «Учитель» – тут вжито слово מֵרַבֵּן, яке можна перекласти і як «книжник», «знавець закону».

³ Буквально: אֵלֶיךָ אֵינִי רֹדֵף אֶלֹהִים – «за порядком судів поколінь Потопу».

4. Шамхазай та Узіель¹, які впали з небес, були на землі в ті дні. А також після того, як входили сини великих до дочок людських, вони народжували їм: то були славні мужі-воїни, що від цього світу², люди імен³.

5. І побачив Бог, що посилюється зло людське на землі, і що бажання думок в серцях їхніх – тільки зло, кожного дня.

6. І розкаюся Господь в Слові Своему, що створив людину на землі, і судив Він їх Словом Своїм.

7. І сказав Господь: «Знищу людей, яких Я створив, з лица землі, від людини до худоби, до плазунів, до птахів небесних, бо розкаюся Я в Слові Своему, що створив їх».

8. А Ной був праведний: він знайшов милість перед Господом.

9. Ось родовід сім'ї Ноєвої: Ной був муж праведний, досконалий в добрих справах серед покоління свого; в страху Господньому ходив Ной.

10. І породив Ной трьох синів на ім'я Сим, Хам та Яфет.

11. І розбестилася земля через її мешканців, які збочили зі шляху, встановленого перед Господом; і наповнилася земля насильством.

12. І подивився Господь Бог на землю, і ось, розбестилася вона, бо надзвичайно спотворила кожна істота⁴ свій шлях на землі.

13. І сказав Господь Ноєві: «Кінець кожній істоті прийшов від Мене, бо наповнилася земля насильством через їхні злі справи, і ось, Я знищу їх з *лица* землі.

14. Зроби собі ковчег з кедрового дерева⁵; сто п'ятдесят кімнат зроби в ковчегові з лівого боку, тридцять шість – по ширині його, і десять помешкань всередині його, щоб покласти в них їжу; і п'ять сховищ зроби з правого боку, і п'ять з лівого; і покрій їх зсередини і ззовні смолою⁶.

15. Текст відсутній

16. І піди до річки Пішону, і принеси звідти дорогоцінний камінь, і встанови його на ковчегові, щоб світив він тобі; на висоті одного ліктя встановиш його. І двері ковчегу *зробиш* збоку; так само зроби *двері* для нижніх помешкань, другого *ярусу* і третього.

¹ Шамхазай (שמחזאי) та Узіель (לעזא) – імена бунтівних ангелів, що повстали проти Бога і були скинуті з небес.

² Вираз אַמְלַעַם – «з цього світу» – пов'язаний з уявленням про «світ нинішній», тобто гріховний, і світ «світ майбутній» – Царство Бога.

³ Ідіома הַמִּשְׁמָשׁ יְשִׁינָא є калькою давньоєврейського виразу שָׂנֵא יְשִׁינָא, що має значення «люди, які чимось прославились», як добрим, так і злим.

⁴ Ідіома לֹא אֶרְשִׁיב לָךְ є калькою давньоєврейського לֹא אֶרְשִׁיב לָךְ – «кожне тіло (плоть)», що має значення «весь рід людський».

⁵ Таргум використовує тут вираз גִּינְוֹרְדֵק יִסִּיק – «деревина кедрова» замість давньоєврейського רַבְּנִי יִצֵּעַ, що, швидше, означає «деревина соснова».

⁶ Арамейське אַרְמִיטָא означає буквально «бітум», «асфальт».

17. А Я наведу Потоп на землю, щоб вигубити з-під небес кожну істоту, в якій дух життя: все, що на землі, буде знищене.

18. І укладу заповіт Мій з тобою, і ввійдеш до ковчегу ти і сини твої, і жінка твоя, і жінки синів твоїх з тобою.

19. І з усього живого, з усякої істоти, по парі увійдуть до ковчегу, щоб збережені були вони з тобою; самець і самка будуть вони.

20. Із птахів, за родами їх, і з худоби, за родами її, і з усього плазуючого по землі – за родами їх; по парі з усього живого нехай увійдуть до тебе під рукою ангела, який візьме їх і введе до тебе, щоб були збережені.

21. А ти візьми собі всякої їжі, яка вживається, і буде тобі і всім вам на поживу».

22. І зробив Ной все так, як заповідав йому Господь.

РОЗДІЛ VII

1. І сказав Господь Ноеві: «Увійди ти, і кожен із дому твого до ковчегу, бо тебе побачив Я праведним переді Мною серед роду цього.

2. Із всякої худоби чистої візьми собі по сім пар¹, самців і самиць; а з худоби нечистої – по дві пари, самців і самиць.

3. Однак із птахів небесних – тільки по сім пар, самців і самиць, щоб збереглися від них нащадки на землі.

4. Бо ось Я дав для них проміжок часу – сім днів: якщо вони повернуться, то проститься їм, а якщо не повернуться протягом семи днів, то Я зведу дощ на землю – сорок днів і сорок ночей. І знищу всяке тіло людини і худоби² на землі.

5. І зробив Ной все так, як заповідав йому Господь.

6. Ной був шестиста років, коли води Потопу прийшли на землю.

7. І увійшов Ной та сини його, і жінка його, і жінки синів його до ковчегу, рятуючись від вод Потопу.

8. З тварин чистих і з тварин нечистих, з птахів, із усього, що плазує на землі,

9. По парі увійшли до Ноя в ковчег, самець і самка, саме так, як заповідав Господь Ноеві.

10. І було по завершенні семи днів, після того, як закінчили оплакувати Метушелаха, подивився Господь, і ось, не розкаялися сини людські, і зійшли гарячі води Потопу з небес на землю.

11. Шестисотого року життя Ноевого, другого місяця, він же місяць

¹ Буквально: אַעבֹושׁ אַעבֹושׁ – «сім сім», тобто сім самців і сім самиць.

² Слово רֵעַב може бути перекладене як «тварина».

Мархешван,¹ бо до цього часу не було іншого відліку місяців, як тільки з місяця Тішрея, який є початком року, бо в цей місяць було створено світ.² В сімнадцятий день цього місяця, саме в цей день, відкрилися всі джерела великої безодні. І сини мужів-воїнів зібралися разом з дітьми своїми, і сховали їх. Після цього вікна небесні відкрилися.

12. І лив дощ на землю сорок днів і сорок ночей.

13. В цей самий день увійшов Ной, а також Сим, Хам і Яфет, сини Ноеві, і жінка Ноева, і три дружини синів його з ним у ковчег.

14. Вони, і всяка тварина за родом її, і всяка худоба за родом своїм, і всяка істота плазуюча, що плазує на землі, за родом її, всякий птах за родом його, всяка пташка, все, що літає.

15. І увійшли вони до Ноя в ковчег, із всякої плоті, що в ній дух життя.

16. І увійшли самець і самка, саме так, як наказав йому (Ноеві) Господь Бог. І закрило Слово Господнє двері ковчегу ззовні.

17. І тривав Потоп сорок днів на землі, і примножилися води, і підняли ковчег і понесли над землею.

18. І посилювалися води, і примножилися надзвичайно на землі; і носився ковчег, плаваючи на поверхні води.

19. А води дуже посилювалися на землі, і вкрили всі високі гори під всіма небесами.

20. На п'ятнадцять ліктів води посилюлись, і всі гори покрилися ними.

21. І знемогла всяка істота, що рухається на землі, із птахів, із худоби, із звірів, і з усякого плазуна, що плазує на землі, і всякого сина людського;

22. Все, що мало в своїх ніздрях подих життя на всьому суходолі, вмерло.

23. І знищене було всяке тіло людини і худоби, що на поверхні землі, від людини до худоби, до плазуна, і до птаха, що літає в просторі небес, і знищене було із землі; залишився тільки Ной і ті, хто були з ним в ковчегу.

24. І посилювалися води на землі *протягом* ста п'ятдесяти днів.

---

¹ Осінній місяць за місячним календарем, припадає приблизно на жовтень-листопад сонячного календаря.

² Автор тругума зазначає, що другий місяць слід рахувати від осіннього місяця Тішрея (вересень-жовтень сонячного календаря), що вважався першим місяцем року ще з давніх часів, а не від весняного Нісана (Авіва). Нісан отримав статус першого місяця року в зв'язку з Виходом євреїв з Єгипту та святкуванням Пасхи (див. Вих. 12:2), до цієї події, як зазначає автор, місяці рахували тільки починаючи з Тішрея.

РОЗДІЛ VIII

1. І згадав Господь в Слові Своєму Ноя, і всіх тварин, і всю худобу, що з ним в ковчегові, і навів Бог Дух Милості на землю, і втихли води.

2. І закрилися джерела безодні і вікна небесні, і зменшилось сходження дощу з небес.

3. І почала сходити вода з землі, і почала висихати вода після ста п'ятдесяти днів.

4. І зупинився ковчег сьомого місяця, тобто місяця Нісана, сімнадцятого дня місяця на горах Кедронських. Ім'я одній горі – Кедронія, іншій – Арменія;¹ там збудоване було місто Арменія, в землі Сходу.

5. І зійшли води і висохли до десятого місяця, він же місяць Таммуз.² Першого дня місяця Таммуза з'явилися вершини гір.

6. І було в кінці сорока днів: і відкрив Ной отвір у ковчегу, який він зробив.

7. І послав він ворона, і той полетів,³ і літав він *туди й сюди*, повертаючись назад, аж поки не висохла вода з *поверхні* землі.

8. І послав він від себе голуба чистого, щоб подивитися, чи не зникла вода з поверхні землі.

9. Але не знайшов голуб спочинку кінчикам ніг своїх, і повернувся до ковчегу. І дізнався *Ной*, що вода ще на поверхні всієї землі, і простягнув він руку свою, і взяв його до себе в ковчег.

10. І продовжив він *чекати* ще сім днів, а потім знову послав він голуба з ковчегу.

11. І прилетів до нього голуб у вечірній час, і ось, відірваний листочок оливкового дерева підібрав він дзьобом своїм, що принести його з Оливної Гори.⁴ І дізнався Ной, що зникла вода з *поверхні* землі.

12. І продовжив він *чекати* ще сім днів інших, і послав голуба, але він до нього більше не повернувся.

13. І було шістсот першого року, першого дня місяця, на початку року, висохла вода з *поверхні* землі, і відкинув Ной покриття ковчегу, і побачив, що висохла поверхня землі.

¹ Ми зберігаємо тут форму оригіналу Арменія (אֲרַמְיָא), не замінюючи українським варіантом Вірменія.

² Таммуз – літній місяць місячного календаря, припадає на червень-липень за сонячним календарем.

³ Буквально: «вийшов» (צֵדַק), подібним чином в 11-у вірші вжито слово «прийшов» (אָלַת), коли говориться про повернення голуба. Для благозвучності ми заміняємо словами «полетів», «прилетів».

⁴ Вираз צֶהָר הָאֵלֶּיךָ – «Гора Оливна» – швидше за все, стосується однойменної гори, що знаходиться на схід від Храмової гори (Сіону) в Єрусалимі.

14. І в місяці Мархешвані, двадцять сьомого дня місяця, обсохла земля.

15. І говорив Господь Бог з Ноем, кажучи:

16. «Вийди із ковчегу ти, і жінка твоя, і сини твої, і жінки синів твоїх з тобою.

17. Всяка тварина, яка з тобою, з усякої плоті з птахів, і з худоби, і з усякого плазуна, що плазує на землі, нехай вийде з тобою, і нехай вони плодяться, поширюються і посилюються на землі.

18. І вийшов Ной і сини його, і жінка його, і жінки синів його з ним.

19. Всяка тварина, всякий плазун і всякий птах, що рухається по землі, за родами їхніми вийшли з ковчегу.

20. І збудував Ной жертовника перед Господом. Цей той самий жертовник, що його збудував Адам в той час, коли він був вигнаний з Саду Едемського, і приніс на ньому жертву; на ньому ж приносили жертви свої Каїн і Авель. А коли зійшли води Потопу, він був зруйнований, а Ной відбудував його, і приніс зі всякої худоби чистої, і з всякого птаха чистого. І підніс чотири цілопалення на тому жертовнику.

21. І прийняв Господь прихильно жертвоприношення його, і сказав Господь в Слові Своєму: «Не проклинатиму Я більше землі за провини синів людських, бо бажання серця людського – зло від юнацтва його; не буду більше знищувати всього живого так, як Я зробив.

22. По всі дні землі сівба буде в пору *місяця* Тішрея, а жнива – в пору *місяця* Нісана, мороз – в пору *місяця* Тевета, спека – в пору *місяця* Таммуза; і літо, і зима, і день, і ніч не припиняться».

РОЗДІЛ ІХ

1. І благословив Бог Ноя і синів його, і сказав: «Поширюйтеся і розмножуйтеся, і наповнюйте землю.

2. І страх від вас і жах від вас буде на всякій звірині земній і на всякому птаху небесному; все, що рухається по землі, і всі риби морські – в руки ваші віддані вони.

3. Всяка жива істота буде вам в їжу: як зелень трав'яну Я віддав вам її всю.

4. Але плоті, яка вирвана з ще живої істоти, коли душа її *ще* в ній, або вирвана з заколотої тварини, перед тим як все дихання життя вийшло з неї, – не їжте.

5. Однак *помсти* за кров вашу, що в душах ваших, Я шукатиму від руки¹ усякої звірини, яка вб'є сина людського, – Я вимагатиму смертної

¹ Ідіома *נָמַךְ יָדַי מֵעַל דָּמַי* («шукати від чиєїсь руки») означає добиватися кари за здійснений злочин, прагнути помсти.

кари для неї. І від руки людини, і від руки мужа-воїна Я вимагатиму кару за душу людську.

6. Хто пролле кров людську, судді, за свідченням свідків, засудять його до смертної кари; а хто пролле кров без свідків, того Володар Всесвіту сам покарає в день Великого Суду, бо за образом Божим Він створив людину.

7. А ви поширюйтеся і розмножуйтеся, плодьтеся на землі і зростаєте чисельно на ній».

8. І сказав Бог Ноеві і синам його з ним, промовляючи:

9. «Ось Я поставлю заповіт Мій з вами і з синами вашими після вас,

10. І з усякою душею живою, яка з вами, із птахів, з худоби, з усякої звірини земної, що з вами, з усім, що вийшло з ковчегу, з усяким звіром земним.

11. І поставлю заповіт Мій з вами, і не буде більше знищена всяка плоть водами Потопу, і не буде більше Потоп карою для землі».

12. І сказав Бог: «Ось знамено заповіту, який Я укладаю між Словом Моїм і між вами, і між всякою душею живою, що з вами, для покоління цього світу:

13. Райдугу дав Я в хмарі, і буде вона знаменом заповіту між Словом Моїм та між землею.

14. І станеться: коли Я розстелю Мою хмару слави над землею, з'явиться райдуга в денний час, поки сонце не сховається в хмарі.

15. І Я згадаю Свій заповіт між Словом Моїм і між вами, між всякою душею живою, що в усякій плоті, і не будуть більше води Потопу карати всяку плоть.

16. І буде райдуга в хмарі, і Я дивитимусь на неї, щоб згадувати заповіт вічний між Словом Божим та між усякою душею живою, що перебуває в усякій плоті на землі.

17. І сказав Бог Ноеві: «Ось знамено заповіту, який Я поставив між Словом Моїм та між словом усякої плоті на землі».

18. А сини Ноя, що вийшли з ковчегу, були: Сим і Хам, і Яфет; Хам же був батьком Ханаана.

19. Це три сина Ноеві, і від них поширилися люди, щоб мешкати на всій землі.

20. І почав Ной бути мужем, що працював на землі; і знайшов виноградну лозу, яку винесла річка із Саду Едемського, і посадив її у винограднику, і через день вона зацвіла, дозріли ягоди її, і він видавив їх.

21. І випив він від вина, і сп'янів, і оголився в наметі своєму.

22. І побачив Хам, батько Ханаанів, наготу батька свого, і розповів про це двом своїм праведним братам.

23. І взяли Сим і Яфет одяг, і накинули на плечі свої, і увійшли, повернувшись назад, і покрили наготу батька свого, а обличчя їх були повернуті назад, і наготи батька свого вони не бачили.

24. І пробудився Ной від вина свого, і дізнався, що сталося *під час* сну, що зробив йому Хам, син його, який був найменш праведним, який зробив так, щоб він (*Ной*) не породив четвертого сина.

25. І сказав *Ной*: «Проклятий Ханаан, син його четвертий, рабом, що тяжко працює, буде він у братів своїх».

26. І сказав: «Благословенний Господь Бог Симів, чиї діяння праведні, і тому Ханаан буде рабом йому».

27. Нехай чудовими зробить Бог простори Яфета, і сини його стануть прозелітами,¹ і мешкатимуть в Симовому будинку навчання;² і буде Ханаан рабом йому».

28. І жив Ной після Потопу триста п'ятдесят років.

29. І було всіх днів Ноевих дев'ятсот п'ятдесят років, і він помер.

РОЗДІЛ X

1. Ось родовід синів Ноевих: і народились у них сини після Потопу.

2. Сини Яфета: Гомер, і Магог, і Мадай, і Яван, і Туваль, і Мешех, і Тірас. І ось імена їх провінцій: Африке, Германія, і Меді, і Македонія, і Ятінія, і Асія, і Таркі.³

3. А ось сини Гомера: Ашкеназ, і Рифат і Тогарма.

4. Сини Явана: Еліса, і Тарсіс, Ахзая і Доданія.⁴

5. Від них поширилися сім'ї острівних народів, кожен за мовою своєю, за походженням своїм серед їхніх народів.

6. А ось сини Хамові: Куш, і Міцраїм, і Пут, і Ханаан. А назви провінцій їхніх: Міцраїм, і Арабія, і Аліхрок, і Ханаан.

7. А сини Хуша: Сева, і Хавіла, і Савта, і Раама, і Савтеха. А назви провінцій їхніх: Сінірай, Гіндіке, і Семаді, і Лубай і Зінгай. І сини мав-

¹ Буквально: גֵּרִים – «здійснять гіор», тобто процедуру навернення в іудаїзм.

² Термін תּוֹרָה означає «училище, де тлумачать Тору (Закон Мойсея)».

³ Автором таргуму тут додано арамеїзовані назви провінцій Римської імперії та земель в інших державах, які, за давньою традицією, ототожнювалися з територіями нащадків Яфета: Африке (Африка), Германія (землі за Рейном), Меді (Мідія), Ятінія (Греція), Асія (Мала Азія) і Таркі (Фракія).

⁴ В цьому вірші давньоєврейську форму імен замінено на іншу транслітерацію: так Еліша (השילא) в таргумі пишеться як Еліса (סלא), Таршіш (שירת) – Тарсіс (סרט); замість давньоєврейського етноніма Кіттїм (כִּיִּתִּים), що означає жителів острова Крит, стоїть етнонім Ахзая (אֲחִזַּא), який, можливо, вказує на ахейців; етнонім Доданім (דִּדָּנִים) також міняє форму – Дордонія (אֲדוֹרְדָּנִים), тобто данайці – одне з грецьких племен, що пов'язується тут з назвою протоки Дарданелли.

ритян Змаргад і Мезаг.

8. І Куш породив Німрода; він почав бути сильним¹ у гріху, і повстав проти Господа на землі.

9. Він був сильним бунтівником перед Господом, тому й сказано: «Від того дня, коли було створено світ, не було такого, як Німрод – сильного в полюванні і бунтівника перед Господом».

10. І початком царства його були Вавилон Великий,² і Гадас, і Нецівін і Кетіспон в землі Понтос³.

11. Із тієї землі вийшов Німрод і царював в Асурі, бо він не прагнув бути в раді з поколінням розділення; і залишив він ці чотири міста, і дав йому за це Господь інше місце, і він побудував інше чотири міста: Ніневія і Пелатіят-Карта, і Харйот;

12. І Талесар, що був збудований між Ніневією і Хадйатом. Це було велике місто.

13. А Міцраїм⁴ породив набатеїв і маріотійців, і пентаскінітів,

14. І насіотітів, і жителів Пентаполісу,⁵ звідки вийшли филистимляни, і каппадокійців.⁶

15. А Ханаан породив Сидона, первістка свого, і Хета,

16. І євусеїв, і амореїв, і іргешеїв,

17. І хіввеїв, і аркеїв, і антосеїв,

18. І лотасеїв, і хумцеїв, і антіохійців. І після того поширилися племена Ханаану.

19. І були межі Ханаанеїв від Котаніса, що на вході до Герару, і до Гази, до Содому і Гомори, Адми і Цевоїму, до Калдахі.

20. Це сини Хамові, за насінням родоводу їхнього, за їхніми мовами, за місцем поселення в їхніх землях, за родоводом їхніх народів.

¹ Можливий також переклад «почав бути воїном у гріху».

² Бавель (לְבַב) – це давньоєврейська назва Вавилону.

³ В цьому вірші змінено не тільки давньоєврейські форми назв, а й самі назви: Ерех (רֶחַךְ) замінено на Гадас (גַּדַּס), Аккад (אֲכַד) – на Нецівін (נִצְיִין), Калне (כַּלְנֵי) – на Кетіспон в землі Понтос (סוֹטוֹסוֹד אֶרֶצָא וְנֹפְסִיטָק). Локалізація царства Німрода за біблійним текстом – Месопотамія, за таргумом – територія від Вавилону до північних та східних меж Римської імперії. Очевидно, в таргумічній традиції підкреслюється ідея спадкоємності: Рим – це сучасний автору Вавилон.

⁴ Міцраїм (מִצְרַיִם) – давньоєврейська назва Єгипту.

⁵ Мається на увазі филистимське П'ятимістя (Пентаполіс) в південно-західній Палестині, яке включало такі міста як: Газа, Екрон, Ашдод, Гат і Ашкелон

⁶ Назви нащадків Міцраїма в давньоєврейському тексті не дають можливості ототожнити лудім (לֹדִים) з набатеями (одне з арабських племен) а кафторім (כַּפְתוֹרִים) з каппадокійцями (мешканці Малої Азії). Біблійні лудім, – швидше за все, лівійці, а кафторім – жителі Криту. Тут, очевидно, має місце традиційне ототожнення нащадків Міцраїма з сучасними автору народами.

21. І у Сима також народився син; він був батьком усіх синів єврейських,¹ він (Сим) брат Яфета, великий в страху Господньому.

22. Сини Сима: Елам і Асур, і Арпахшад, і Луд, і Арам.

23. *текст відсутній*

24. І Арпахшад породив Шелаха, і Шелах породив Евера;

25. А у Евера народилося двоє синів: ім'я одному – Пелег, бо у його дні розділилася земля, а ім'я іншому – Йоктан.

26. А Йоктан породив Ельмодада, який виміряв землю землемірною мотузкою; і Шалефа, який висушував води річок; і Хацармавета, і Яраха,

27. І Гародама, і Узаля, і Дікла,

28. І Уваля, і Авімаеля, і Шеву,

29. І Офіра, і Хавіля, і Йовава – всі ці сини Йоктана.

30. І був дім помешкання їх від Меші, до підйому на Сефарвайе, гори східної.

31. Це сини Симові, за родами їхніми, в землях мешкання їхнього, за родоводом народів їхніх.

32. Це родоводи синів Ноевих, за поколіннями їхніми в народах їхніх, які розділилися на народи на землі після Потопу.

РОЗДІЛ XI

1. І була на землі мова одна і мовлення одне, і рада одна мовою святою, якою говорили від створіння світу, від *самого* початку.

2. І сталося: коли вони рухались зі Сходу, знайшли долину в землі Вавилону, і поселилися там.

3. І сказали один одному: «Давайте виготовимо цеглини і обпалимо їх у печі». І була у них цегла замість каменів, а глина була у них замість смоли.

4. І сказали: «Давайте збудуємо собі місто і вежу, а вершина її досягатиме небес, і зробимо собі ідола² на вершині її, і обосічний меч у руці його, і буде він діяти проти рядів ворожих воїнів, перед тим як ми будемо розсіяні по поверхні землі».

5. І з'явився Господь, щоб покарати їх за місто і вежу, які збудували сини людські.

6. І сказав Господь: «Ось народ один і мова одна у всіх їх, і те, що задумали вони зробити, тепер вони не відмовляться від здійснення свого задуму».

¹ В давньоєврейському тексті тут вжито власне ім'я Евер (רבע), яке автор таргуму заміняє на етнонім іврайе (יארביע) – «євреї», що походить від того ж кореня. Таким чином, замість виразу «він був батьком усіх синів Еверових» тут написано «він був батьком усіх синів єврейських».

² Буквально: עגל – «поклоніння», «об'єкт поклоніння».

7. Сказав Господь сімдесяти ангелам, які стоять перед Ним: «Тепер ідемо, зійдемо *вниз* і змішаємо мови їх, щоб не чули вони мови один одного».

8. І з'явилося Слово Господа над містом і з ним сімдесят ангелів, *що стояли* проти сімдесяти народів, і кожен *ангел* мав свою власну мову для народу свого, і знаки письма його в руці його *для кожного народу*. І розсіяло їх Слово Господнє звідти по поверхні всієї землі, за сімдесятьма мовами; і не розумів кожний, що говорить ближній його, і вбивали один одного, і припинили будувати місто.

9. Через те так і назвали те місто – «Бавель» (Вавилон),¹ бо там змішав Господь мову всім жителям землі, і звідти розсіяв їх Господь по поверхні всієї землі.

10. Ось родовід *нащадків* Сима. Симові було сто років, коли він породив Арпахшада, два роки після Потопу.

11. І жив Сим після того, як породив він Арпахшада, п'ятсот років; і породив він синів і дочок.

12. І Арпахшад жив тридцять п'ять років і породив Шелаха.

13. І жив Арпахшад після того, як породив він Шелаха, чотириста тридцять років; і породив він синів і дочок.

14. І Шелак жив тридцять років, і породив Евера.

15. І жив Шелак після того, як породив він Евера, чотириста три роки; і породив він синів і дочок.

16. І жив Евер тридцять чотири роки, і породив Пелега.

17. І жив Евер після того, як породив він Пелега, чотириста тридцять років; і породив він синів і дочок.

18. І жив Пелег тридцять років, і породив Реу.

19. І жив Пелег після того, як породив він Реу, двісті де'вять років; і породив він синів і дочок.

20. І жив Реу тридцять два роки і породив він Серуга.

21. І жив Реу після того, як породив він Серуга, двісті сім років; і породив він синів та дочок.

22. І жив Серуг тридцять років, і породив Нахора.

23. І жив Серуг після того, як породив він Нахора, двісті років; і породив він синів і дочок.

24. І жив Нахор двадцять де'вять років, і породив Тераха.

25. І жив Нахор після того, як породив він Тераха, сто дев'ятнадцять років; і породив він синів і дочок.

¹ Давньоєврейська назва Вавилону – Бавель (לבב) – означає «плутанина», «замішання», «безлад», вона утворена від дієслова ללב – «спричиняти замішання чи плутанину». В асирійських джерелах назва міста читається як Bab-ili – «ворота бога».

26. І жив Терах сімдесят років, і породив Аврама, і Нахора, і Гарана.

27. І ось родовід Тераха. Терах породив Аврама, і Нахора, і Гарана, а Гаран породив Лота.

28. І сталося: коли Німрод вкинув Аврама у піч вогняну за те, що він не хотів служити його ідолам, і не було дозволено вогню в печі спалити його, тоді засумнівався¹ Гаран, кажучи: «Якщо переможе Німрод, я буду з його прихильниками,² а якщо переможе Аврам, то я буду з його прихильниками». І коли побачили всі народи, які були там, що вогонь не має влади над Аврамом, то сказали в серцях своїх: «Хіба не Гаран, брат Аврама, сповнений чаклунства і ворожби, шепотів заклинання над вогнем, щоб той не спалив його брата?» Раптом впав з висот небесних вогонь, і пожег Гарана на очах у Тераха, батька його. Так він був спалений в землі свого народження, в тій печі вогняній, яку зробили Халдеї для Аврама, брата його.

29. І взяли Аврам і Нахор собі жінок: ім'я жінки Аврамової – Сара, а ім'я жінки Нахорової – Мілка, дочка Гарана, що він батько Мілки, і батько Іски, вона ж Сара.

30. І була Сара безплідна, не було у неї плоду.

31. І взяв Терах сина свого, і Лота Гаранового сина, *тобто* сина свого сина, і Сару, невістку свою, жінку Аврама, сина свого, і вийшов з ними з Ура Халдейського, щоб іти в землю Ханаанську, і дійшли вони до Харану, і оселились там.

32. І було днів Тераха двісті п'ять років, і помер він в Харані.

ДОДАТОК ДО РОЗДІЛУ I

Біблійна історія Створення світу (Бут. 1:1-2:3) – один з найбільш важливих біблійних уривків, який виражає фундаментальну ідею іудейського монотеїзму: світ створений Єдиним Богом, створений через вияв Божественної волі в Його Слові, а отже саме Бог є моральним Імперативом всесвіту. Сам біблійний текст є надзвичайно поетизованим оповіданням з чіткою ритмічною структурою, з анафорами («І сказав Бог...»), епіфорами («І стало так...») та рефренами («І був вечір, і був ранок...», «І побачив Бог...»). Наявність численних елементів епічної поезії в цьому оповіданні майже стирає межу між прозою та поезією. Можливо саме через таку унікальну літературну структуру таргум Псевдо-Йонатана передає більшу частину цього уривку шляхом буквального перекладу, додаючи лише короткі глоси-коментарі.

¹ Буквально: הַיבִּיל גִּיל־פִּתִּיאַ – «розділилося серце його».

² Буквально: הִתְעַס וְיָהָא – «буду з його натовпом/ військом».

Проте слід зазначити, що в деяких варіантах таргума Псевдо-Йонатана, таких як Неофіті I та таргум Єрусалимський II, ми зустрічаємо ряд додаткових риторичних глос, які часто імітують стиль оригіналу, додаючи при цьому деякі цікаві деталі. Так в більшості варіантів (окрім основного тексту таргума Псевдо-Йонатана) ми зустрічаємо дещо видозмінену епіфору в кожному з творчих дій Бога:

וְנִדַּח הוּא הַיְרִמִּים תְּרִיזֵג – «I стало так, за визначенням Слова Його» (Фрагментарний таргум)

וְהוּא הַיְרִמִּים כִּן הוּא – «I стало так, за Словом Його» (Неофіті I)

Слово, як посередник Божественних дій, дуже часто фігурує в таргумах, навіть в такому мало «насиченому» інтерполяціями таргумі, як Онкелос. Складається враження, що Слово Бога в таргумах часто виступає як майже персоніфіковане вираження волі Бога, Його присутності в створеному Ним світі. З цього приводу велося багато дискусій: середньовічний єврейський філософ Саадія Гаон (X ст.) вважав, що використання терміну *Мемра* є прагненням уникнути антропоморфізмів в описі Бога та Його дій [34, с. 82-83]. А. Честер також характеризує Мемра як “анти-антропоморфний термін” [8, с. 36]. Хоча, з іншого боку, цілий ряд дослідників вважає, що перед нами не просто “буферний вислів”, а “персоніфіковане слово Бога, абстрактне вираження Божественних дій та сили” [6, с. 103-119; 23, с. 381-396]. В таргумі Неофіті I Слово промовляє Божественні накази:

וְהַיְרִמִּים תְּרִיזֵג הוּא הוּא רֹוֹה יְהוָה יִיִד אֲרַמֵּם רַמֵּא – «I сказало Слово Господа: «Нехай буде світло». I сталося світло, за повелінням Слова Його».

Ідея посередництва пов’язана не тільки з Словом, але й з Божественною Мудрістю. Так таргум Єрусалимський II² перший рядок історії Створення передає так:

וְהַיְרִמִּים תְּרִיזֵג הוּא הוּא רֹוֹה יְהוָה יִיִד אֲרַמֵּם רַמֵּא – «Мудрістю створив Господь і завершив небо і землю».

Лише в таргумі Неофіті I з’являється загадковий вислів «Син Господа» (וְיִיד אֲרַב)³, що використовується як ідентичний іншим «посередникам» – Слову і Мудрості:

וְהַיְרִמִּים תְּרִיזֵג הוּא הוּא רֹוֹה יְהוָה יִיִד אֲרַב הַמְּכַחב וְיִמְדַקְלֵם – «На початку мудрістю Сина Господа звершені небо та земля».

Словосполучення ж “Син Господа”, на думку іспанського арамеїста А. Мачо, було нав’язане іудео-християнською теологією, а первинно тут

¹ В деяких рукописах וְנִדַּח.

² П. Флешер характеризує мову Таргума Єрушалмі як галілейський діалект арамейської мови доби не раніше IV ст. [13, с. 45].

³ Очевидно, цей вираз слід читати як іменник אֲרַב – «син» з визначеним артиклем הַ.

стояло слово אַרְמִי – “Слово”. Тоді уривок слід читати так: “Від початку Слово Господа мудрістю влаштувало небеса та землю” [24, с. 174]. Проте таке прочитання викликає ряд заперечень з точки зору синтаксису. До того ж, уявлення про «Сина Господа» не обов’язково навіяне християнством: концепція Сина (ὁ υἱός) як посередника Божественних діянь (ідентичного Слову і Мудрості) добре відома в елліністичному іудаїзмі. В Еліністичних Синагогальних молитвах (I ст.. до н.е.) та працях Філона Олександрійського (20 р. до н.е. – 50 р. н.е.) цей термін дуже часто використовується в такому значенні [29, с. 690; 32, с. 270-271].

Рефрен «І був вечір, і був ранок: день...» також зазнає парафразування через додавання пояснювальної глоси «порядок днів творіння»:

וַיְהִי עֶרְבַּיִם וַיְהִי בֹקֶר: יוֹם הַרְבִּיעִי – «І був вечір і був ранок, порядок днів творення на початку: день перший» (Неофіті I і Фрагментарний таргум).

Крім цих інтерполяцій варто відзначити ще й ті вставки, які не пов’язані з теологічними концепціями, а навіяні, власне, космологічними уявленнями. Так у вірші 7-у до біблійної розповіді про створення неба додається цікаве пояснення, що Бог створив «твердь завтовшки в три пальці між сторонами небес і океану, і поклав межу між водами, що нижче тверді, і водами, що над куполом тверді». Звичайно, тут знайшло відображення уявлення про те, що земля – плоский круг, накритий куполом-ковпаком, зверху якого – вода.

Так саму в парафразі 16-го вірша додається космологічний міф про те, що сонце і місяць були «однакові в славі своїй двадцять одну годину і менше шестисот семи десяти двох частин *години*».

Список використаних джерел та літератури

1. Кассуто Умберто. Эпическая поэзия в Древнем Израиле. / Библейские исследования. Сборник статей. Вып.1. Москва, 1997.
2. Вайс Меир. Библия и современное литературоведение. Метод целостной интерпретации. М., 2001.
3. Тов. Э. Текстология Ветхого Завета. М, 2001.
4. Biblia Hebraica Stuttgartensia, ed. by R. Kittel, editio quinta. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997.
5. Black M. ‘Aramaic Studies and the Language of Jesus’ in M. Black & G. Fohrer, eds. In Memorial Paul Kahle. Berlin, 1968.
6. Box G.H. The Idea of Intermediation in Jewish Theology / JQR n.s. 23, 1932-33.
7. Brownlee W.H. The Habakkuk Midrash and the Targum of Jonathan / JJS 4 (1953).
8. Chester A. Divine Revelation and Divine Titles in the Pentateuchal Targumim. Tubingen, 1986.

9. Dalman G. *Grammatik des Jüdisch-Palästischen Aramäisch*. Zweite Auflage. Leipzig, 1905.
10. Dalman G. *Worte Iesu*. Leiptzig, 1898.
11. David H. Aaron. *Biblical Ambiguities. Metaphor, Semantic and Divine Imagery*. Leiden-Boston-Koln, 2001.
12. Duff Archibald. *A History of the Religion of Judaism 500 to 200 B.C.* London, 1911.
13. Flesher Paul V. *The Targumim / Judaism in the Late Antiquity*. Ed. by Jacob Neusner. Part I: *The Literary and Archaeological Sources*. Leiden-New York-Koln, 1995.
14. Fitzmyer A. *The Targum of Liviticus from Qumran Cave 4 / Maarav 1* (1978).
15. Fitzmayer J. A. *A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays*. Missoula, 1979.
16. Geller Stephen A. *Parallelism in Early Biblical Poetry*. Harvard Semitic Monographs. Missoula, Montana, 1979.
17. Kahle P. *The Cairo Genizah 2*. Oxford, 1959.
18. Kahle P. *Das palästiniſchen Pentateuchtargum und das zur Zeit Jesu gesprochene Aramäisch / ZNW 49* (1958).
19. Kahle P. *Masoreten des Westens II* (Stuttgart, 1930).
20. Klein M. *The Fragment-Targums of the Pentateuch According to their Extant Sources. Vol. I. Texts, Indices and Introductory Essays*. Rome: Biblical Institute Press, 1980.
21. Klein M. L. *Geniza Manuscripts of Palestinian Targum to the Pentateuch*. Cincinnati, 1986.
22. Kaufman S. *Dating the Language of the Palestinian Targums and Their Use in the Study of First-Century Texts / The Aramaic Bible. Targums in their Historical Context*. Ed. by D.R.G. Beattie & M.J. McNamara. JSOTSup 166. Sheffield: JSOT, 1994.
23. Macho A. Diez. *El Logos y el Espiritu Santo, Atlantida I*, 1963.
24. Macho A. Diez in *Melanges E. Tisserant I*. Rome, 1964.
25. Macho A. D. *Nuevos Fragmentos del Targum Palestinense / Sefarad 15* (1955).
26. Macho A. D. *The Recently Discovered Palestinian Targum: Its Antiquity and Relationship with the Other Targums / Vetus Testamentum Supplement, 7* (1960).
27. McNamara M. *Some Targum Themes / Justification and Variegated Nomism. Vol. I*. Ed. by D.A. Carson, P. T. O'Brien & M. A. Seifrid. Tübingen – Grand Rapids, Michigan, 2001.
28. Metzger Bruce M. *Important Early Translations of the Bible / Bibliotheca Sacra 150* (Jan 1993).
29. *The Old Testament Apocrypha and Pseudepigrapha. Vol.2*, ed. by James H. Charlesworth. NewYork, 1985.
30. Rappaport S. *Aggadah und Exegese bei Flavius Josephus*. Vienna, 1930.

31. Philonis Alexandrini opera quae supersunt, vol.2. Berlin, 1897.
32. Philo. Questions and Answers on Genesis. 10 vols., vol. 1. Translated by Ralph Marcus. London: Harvard University Press, 1951.
33. Targum Onkelos to the Pentateuch. A collection of fragments in the library of the Jewish Theological Seminary of America. New York – Jerusalem, 1976.
34. Saadya Gaon. Book of Doctrines and Beliefs. Translated from the Arabic by Alexander Altmann. Cincinnati, Ohio: Hebrew Union College, 2000.
35. Samely A. The Interpretation of Speech in the Pentateuch Targums. Tübingen, 1992.
36. Sperber A. The Targum Onkelos in Its Relation to the Masoretic Hebrew Text / PAAJR 6 (1935).
37. Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament. By Joseph H. Thayer. Grand Rapids, Michigan, 1997.
38. Waltke B.K. & O'Connor M. An Introduction to Biblical Hebrew Syntax. Winona Lake, Indiana, 1990.
39. Zunz L. Die Gottesdienstlichen Vorträge der Juden. Frankfurt, 1832.
40. “ירבעה”, קרוי ינ, אייפרת) הרוהל ימלשוריה מוגרתה לע. רילעה מייח
41. יראולאק יס לש קירפסה דחסמ תיבב, וילרב. רגרובזוניג השמ ינממ הרוהל ימלשורי מוגרת. היינרתיה, ויפתשו.